

ЕРГОЛОГІЯ СОПІЛКОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ

Вікторія Ярмола, етномузиколог, канд. мистецтвознавства, молодший науковий співробітник ПНДЛМЕ ЛНМА ім. М. В. Лисенка (Львів), vita_jarmola@ukr.net, +38 (068) 025 81 55.

Уперше поетапно розкривається технологічна система виготовлення традиційних сопілкових інструментів на західноукраїнському Поліссі. Пропонована розвідка базується в основному на власних експедиційних записах авторки, також використано рідкісні архівні матеріали та деякі літературні джерела.

Встановлено побутування трьох типів поліських сопілок, назви яких відповідають способам їх виготовлення: дудка з кори, викрутка і колянка. Західнополіські народні сопілки належать до типу повздожних свисткових флейт із внутрішньою вдвудною щілиною, яка утворювалася внаслідок уставляння у верхній кінець трубки зрізаного свисткового пристрою, а з лицевої сторони інструмента містилися ігрові отвори, інколи один – з тильної. Свисткові аерофони мають специфічні особливості конструювання відповідно до вікової групи виготовлювачів (діти-пастушки, підлітки та дорослі).

Найпростішою у виготовленні серед виявлених сопілкових інструментів є дудка, яку робили з кори, знятої з гілок кущових дерев. У процесі знімання кори пастухи промовляли унікальні заговори, які вперше були зафіксовані авторкою на досліджуваній території. Наступні два типи інструментів виробляли з деревини: колянка у спосіб поздовжнього розколювання заготовки на дві рівні частини, викрутка – викручуванням серцевини із соснової деревини, що потребувало певних емпіричних знань і професійних умінь.

Народні сопілкові інструменти відігравали роль музичного знаряддя, яке відповідало індивідуальним художньо-естетичним смакам виготовлювача і виступало невід’ємним атрибутом поліського пастушого побуту.

Ключові слова: музичний інструмент, сопілки, дудка, технологія виготовлення, конструктивні особливості, деревина, Західне Полісся

<http://dx.doi.org/10.33398/2523-4846-2018-14-1-104-131>

Традиційне сопілкове виконавство є невід’ємною частиною західнополіської народномузичної культури і тісно пов’язане з трудовою діяльністю поліщуків, а саме з пастушою формою господарювання. Вочевидь, виникнення первісних сопілкових інструментів та відповідного виконавства на цій території слід пов’язувати з появою осі-

лого скотарства¹⁰⁴ [18, с. 158; 9, с. 58], тому історія досліджуваного тут звища триває щонайменше чотири тисячі років.

На жаль, ця інформація, а особливо беззаперечний факт розвиненості та доброї збереженості до недавнього часу традиції західнополіського духового виконавства так і не посприяли його належному науковому вивченню. Українські етноорганологи зосередили свою увагу лише на карпатському сопілковому виконавстві [24, с. 79–87; 23; 28; 29, 8; 12; 25; 6; 20]¹⁰⁵. На сьогодні абсолютно відсутні спеціальні роботи, які були б присвячені саме поліським сопілковим інструментам (“дудка”, “свистілка”) та виконуваним на них музиці.

Першими репертуар дудки, щоправда на прилеглий території Середнього Полісся, зафіксували Філарет Колесса і Казімеж Мошинський. У результаті їхньої спільної праці вийшов друком збірник [14], в якому були опубліковані транскрипції семи мелодій, виконаних на дудці: награвання пастушків, 2 козачки, “Бариня” – зафіксовані від 67-річного дударя Олексія Левковича із с. Пужичі¹⁰⁶; полька та 2 козачки – від 29-річного Василя Кваня із присілка Груздово біля с. Хоростів¹⁰⁷. Окрім того, варто згадати ще дві праці К. Мошинського – “Polesie Wschodnie”, у якій вперше представлено коротку характеристику та спосіб виготовлення поліських дудок на території білоруського Середнього Полісся [30, с. 236], та “Kultura ludowa Słowian”, де автор надає загальні відомості про довжину та кількість отворів західнополіських дудок, щоправда на тій же білоруській території [31, с. 554, 555].

Детальний опис способів виготовлення та особливостей побутування дудок знову-таки на території Білорусі здійснила відома дослідниця інструментальної музики Інна Назіна [13, с. 62–71]. Згодом, у співавторстві з рівненськими етнографами Степаном Шевчуком і Михайлом Лисенком-Дністровським вона на тому ж рівні в загальних рисах

¹⁰⁴ Поблизу смт Торчин (Луцький р-н Волинська обл.) на могильнику археологи віднайшли три цілі і дві фрагментовані кістяні трубочки, які, ймовірно, слугували музичними інструментами [18, с. 158], а у с. Жорнів (Дубенський р-н Рівненської обл.), що знаходиться на суміжній території Середньої Волині, виявлено т.зв. флейту з чотирьох кістяних трубочок різної довжини [9, с.58]. Ці знахідки датуються раннім та середнім бронзовими віками.

¹⁰⁵ Більшість авторів обмежуються описом методів сучасного виробництва традиційних сопілок за допомогою токарних станків та рідко згадують про їх виготовлення кустарним способом.

¹⁰⁶ Нині с. Пузичі Солігорського району Мінської області.

¹⁰⁷ Нині с. Груздово Солігорського району Мінської області.

охарактеризувала дудки на білорусько-українському пограниччі [10, с. 353, 354].

Вищезазначені публікації стосуються функціонування дудок у регіоні Середнього Полісся, а згадки про ці інструменти на західнополіській території України з'являються лишень у кінці ХХ ст., оскільки саме цей період відзначається помітним зрушенням у дослідженні інструментальної, зокрема сопілкової, традиції. Процес виготовлення дудки на півночі Рівненщини вперше висвітлює вищезгаданий М. Лисенко-Дністровський [11, с.128–129]. Він на основі експедиційного матеріалу, зафіксованого у с. Кураш Дубровицького р-ну¹⁰⁸ Рівненської обл. від майстра Петра Наумовича Степанюка¹⁰⁹, поверхово описав етапи конструювання дудки способом викручування серцевини з деревини.

Порівняно найрозгорнутішим є опис процесу виготовлення дудки у с. Старе Село Рокитнівського р-ну Рівненської обл., задокументований від народного дударя Миколи Ковальця, 1945 р.н. [15, с. 87]. Тут уперше визначено почерговість основних етапів конструювання інструмента, проте залишилися невідомими багато інших важливих деталей, що стосуються цього процесу і впливають на кінцевий результат.

Деякі спостереження про поліську сопілкову традицію, типи свисткових народних флейт принагідно висвітлює у своїх працях вітчизняний сучасний етноорганолог Михайло Хай, послуговуючись, однак, мізерною кількістю власних записів та етнографічних джерел, чого зовсім недостатньо для цілісного відображення ергологічних особливостей цих інструментів, їхньої функції у поліському побуті.

Не можна оминати увагою два фольклорні збірники, де вміщені кілька транскрипцій дудкових мелодій, зафіксованих у досліджуваному середовищі, серед них: “Українська інструментальна музика усної традиції” того ж М. Хая [22; с. 87–93] (чотири інструментальні версії західнополіських народних пісень) та “Народна музика Рівненського Полісся у записах Віктора Ковальчука” [16; с. 172, 179–183, 191–195, 259, 260, 238] (8 танцювальних, 4 інструментальні версії пісень та один марш).

Окрім літературних джерел, варто згадати про цінні фонозаписи поліської сопілкової музики, яка донині так і не знайшла вдячного автора, що присвятив би свої дослідження цьому виконавству.

Найімовірніше, перші аудіозаписи такого роду здійснив луцький етнограф Олекса Ошуркевич, який упродовж 1968–1979 рр. у селах

¹⁰⁸ У статті помилково вказано Володимирецький район.

¹⁰⁹ Петро Степанюк – відомий місцевий фольклорист та етнограф, керівник кількох фольклорних колективів Дубровиччини.

північних районів Волинської області зафіксував близько 30 мелодій¹¹⁰. Активна фаза цього виду діяльності припадає на кінець ХХ – початок ХХІ ст., у чому найплідніших здобутків досягли співробітники науково-дослідних лабораторій при музичних академіях Києва [4] та Львова [3], а також дослідники з Рівного [1; 2].

Значна колекція записів представлена в архіві Етнокультурного центру Рівненського палацу дітей та молоді. У накопиченому під керівництвом Віктора Ковальчука об'ємному аудіофонді налічується понад 40 одиниць інструментальних творів, зафіксованих упродовж 1995–1998 рр. від дудкарів північної Рівненщини. Поодинокі записи західнополіської сопілкової музики зберігаються в особистих колекціях інших рівнян – Степана Шевчука, Олексія Нагорнюка, Юрія Ковальчука, випускниці кафедри музичного фольклору РДГУ Олександри Артюхової, київської дослідниці Ярини Товкайло. Також на важливу роль для подальших порівняльних досліджень можуть претендувати нагромаджені авторкою цих рядків у західнополіському регіоні музично-етнографічні матеріали.

Результати експедиційної роботи зазначених установ та окремих збирачів відображені у наведеній нижче таблиці (с. 109–110), де докладніше за ustalеними стандартами викладено дані з архівних джерел, особисті ж зібрання містять лише найголовнішу паспортну інформацію. Порядкові номери відповідають обстеженим населеним пунктам, адміністративну приналежність яких відображено в 3 та 4 колонках таблиці. Адміністративні області позначено літерами „Р” (Рівненська) та „В” (Волинська). Наступні колонки містять відомості про інформантів, тип інструмента¹¹¹, на якому виконувалися мелодії, та загальна кількість зафіксованих творів. Три останні колонки відображають дату запису, збирача та графоархівний шифр місця зберігання¹¹².

¹¹⁰ Детальніше про інструментальні записи О. Ошуркевича та зафіксовані ним жанри дудкової музики йдеться у статті авторки “Інструментальна музика Полісся і Волині у фольклористичному доробку Олексі Ошуркевича” [26].

¹¹¹ Визначається залежно від способу виготовлення та матеріалу: дк – дудка-колянка, дв – дудка-викрутка, дм – дудка металева, д/н – дудка невизначеного типу.

¹¹² ЛЕК – лабораторія етномузикології київська ПНДЛ НМАУ ім. П.Чайковського; ЕК, НІ – інвентарні шифри фольклорних матеріалів з архіву ПНДЛМЕ ЛНМА імені Миколи Лисенка; ЕКЦ – Етнокультурний центр Рівненського міського Палацу дітей та молоді; ЛМЕ РДГУ – Лабораторія музичної етнографії Рівненського державного гуманітарного університету; ОЗ(Н) – особисті записи збирача, прізвище якого відображає остання літера.

Перерахованими публікаціями та фонозаписами вичерпуються віднайдені на сьогодні джерельні матеріали про поліські дудки та дудкову музику. Проте цього ресурсу, а також новоздобутої інформації виявилось цілком достатньо для спроби вперше комплексно охарактеризувати ергологію цих інструментів. Основою пропонованої розвідки слугуватимуть дані, встановлені авторкою під час індивідуальної тематичної експедиції, здійсненої влітку 2018 року у північних районах Волинської області¹¹³. У статті вперше послідовно розкрито ергологію – технологічну систему виготовлення традиційних сопілок, зокрема визначено їхні типи, особливості підбору деревини згідно із способами майстрування, опис поетапного вироблення, зовнішня та внутрішня обробка, методи розрахунків розподілення грифних отворів на трубках.

Західнополіські дудки належать до типу повздожних свисткових флейт із внутрішньою щілиною – 421.111.22; 421.221.12¹¹⁴, яка утворювалася внаслідок вставлення у верхній кінець трубки свисткового пристрою, а з лицевої сторони інструмента розміщувалися ігрові отвори, інколи один – із тильної.

Дудки для поліщуків передусім відгравали роль пастуших інструментів, однак вже від середини ХХ ст. їх почали використовувати для задоволення своїх естетичних потреб у домашніх та сценічних умовах: виконували танцювальні награвання, головню сольню, рідше супроводжували пісенні твори, а під впливом клубної самодіяльності їх почали залучати до ансамблевої гри.

У досліджуваному середовищі для визначення багатьох духових інструментів, зокрема і свисткових, поліщуки застосовували термін “дудка”, який поширений на всій західнополіській території. У регіоні Волинського Полісся¹¹⁵ поряд із цією назвою одноцифрову повздожну флейту йменували “свистілка”, “свистьолка” (Любешівський, Камінь-Каширський, Старовижівський та південна частина Ратнівського районів), “свистіл”, “свистьол” (тільки північна територія Ратнівського р-ну)¹¹⁶, рідко “сопілка” (Старовижівський р-н).

¹¹³ Під час експедиції було охоплено 18 сіл та виявлено лише етнографічну інформацію про сопілкові інструменти, оскільки традиція гри на них фактично віджила ще в кінці ХХ ст. і залишилася тільки в пам’яті старожилів.

¹¹⁴ Класифікаційний номер за системат. Е. Горнбостеля і К. Закса [7, с. 257–258].

¹¹⁵ Мається на увазі північ Волинської області.

¹¹⁶ Ця ж назва поширена на території Дрогичинського р-ну (Берестейщина) [13, с. 63], південна частина якого межує з Ратнівським районом.

Номер з/п	Населений пункт	Район	Область	Прізвище, ім'я, по-батькові, рік народження інформанта(ів)	Тип інструмента	Кількість творів	Дата запису	Графоархівний цифр або архівний № аудіокасети, фонограми	Збирач(і)
1	Березна Воля	Любешів	В	Лобчак Іван Васильович, ???	д/н	1	22.10.79	НІ-10	Ошуркевич О.
2	Блажове	Рокитне	Р	Місюкевич Семен Іванович, 1929 р.н.	дв	7	25.07.98	ЕКЦ-К-008	Ковальчук В.
3	Будимля	Дубровиця	Р	Денинич Федір Григорович, 1908 р.н.	дв	18	23.08.87	ЛЕК-87-06 08	Загайкевич А.
4	Вежиця	Рокитне	Р	Чмуневич Потап Матвійович, 1932 р.н.	дм	21	20.08.01	ЛМЕ РДГУ	Рибак Ю.
				Чмуневич Олександр Павлович, 1934 р.н.	дв	5	19.08.16	ОЗН	Нагорнюк О.
5	Великий Черемель	Дубровиця	Р	Костокевич Микита Овсійович, 1920 р.н.	д/н	н/к	18.08.92	ЛЕК-92-13	Клименко І.
6	Великі Телковичі	Володимирець	Р	Ковальчук Микола Лазарович, 1916 р.н.	дв	17	17.11.98	ЕКЦ-К-021; ЕКЦ-К-026	Ковальчук В.
7	Воронки	Володимирець	Р	Деркач Григорій Мартинович, 1923 р.н.	д/н	н/к	08.07.89	ЛЕК-89-05.4	Загайкевич А.
8	Галузія	Маневичі	В	Кульчицький Іван О., 1925 р.н.	д/н	5	14.05.95	ЛЕК-95-06 09	Хай М.
9	Глинне	Рокитне	Р	Рогульчик Петро Парфенович, 1936 р.н.	д/н	н/к	05.04.94	ЛЕК-94-02	Клименко І.
10	Дроздинь	Рокитне	Р	Яскевич Леонід Логвинович, 1932 р.н.	дв	3	19.08.01	ЛМЕ	Кот В., Давидюк Т.
				Огісвич Іван Миронович, 1937 р.н.	дв	1		РДГУ	
				Крупич Сидір Іванович, 1920 р.н.	дв	14	19.08.01	ЛМЕ	Кот В., Давидюк Т.
						5	16.08.98	РДГУ	
11	Житнівка	Камінь-Каширськ	В	Смітох Олексій Самійлович, 1933	дв	11	08.07.98	ЛЕК-174	Рибак Ю. Лукашенко Л.
12	Залав'я	Рокитне	Р	Павлушенко Матвій Степанович, 1909 р.н.	дв	3	24.07.98	ЕКЦ-К-006	Ковальчук В.
13	Іваномисль	Камінь-Каширськ	В	Шеремета Петро Митрофанович, 1914 р.н.	дк	2	25.07.79	НІ-10	Ошуркевич О.
14	Кримне	Камінь-	В	Мельник Трохим Омелянович, 1920 р.н.	д/н	8	05.06.68	НІ-10	Ошуркевич О.

		Каширськ							
15	Купель	Рокитне	Р	Налапко Степан Тимофійович, 1930 р.н.	дв	3	24.08.98	ЕКЦ-К-	Ковальчук В.
16	Кураж	Дубровиця	Р	Степанюк Петро Наумович, 1927 р.н.	дв	1	1978	ОЗЛ	Шевчук С., Лисенко- Дністровський М.
17	Кухотська Воля	Володимирець	Р	Щербач Василь Федорович, 1932 р.н.	дв	5	04.11.95	ЕКЦ-К-025	Ковальчук В.
18	Лугове	Дубровиця	Р	Ляхович Адам Григорович, 1934 р.н.	дв дм	3 3	30.04.08	ОЗН	Нагорнюк О.
19	Мале Оріхове	Ратне	В	Демедюк Петро Кирилович, 1911 р.н.	д/н	9	04.07.76	НІ-10	Ошуркевич О.
20	Неньковичі	Зарічне	Р	Мінько Петро Олександрович, 1929 р.н.	дк	1	25.05.91	ЛЕК-91-04	Клименко І.
21	Переброди	Дубровиця	Р	Петровець Іван Михайлович, 1937 р.н.	дв	9	24.08.87	ЛЕК-87-06_11	Загайкевич А.
						4			Клименко І.
				Чмуневич Федір Філімонович, 1913 р.н.	дв	8	24.08.87	ЛЕК-87-06_14	Клименко І.
				Хомич Герасим Карпович, 1944 р.н.	дв	6	30.03.92		Клименко І.
						10	24.11.12	ОЗА	Артюхова О.
						5	22.07.18	ОЗЯ	Ярмола В.
		9	07.10.17	ОЗТ	Товкайло Я., Нагорнюк О., Рибалко О.				
22	Рокитне	Рокитне	Р	Баланович Петро Юхимович, 1928 р.н.	дм	10	15.11.00	ОЗЯ	Ярмола В.
23	Старе Село	Рокитне	Р	Пишняк Іван Гнатович, 1946 р.н.	дм	22	17.08.01	ЛМЕ РДГУ	Ярмола В.
				Ковалець Микола Павлович, 1945 р.н.	дм	12			
				Петровець Іван Павлович, 1940 р.н.	дм	8			

Згідно з музично-етнографічними матеріалами, існувало три типи одноцілкових сопілкових інструментів, які розрізняли за способом виготовлення. Для створення першого типу матеріалом служила кора дерева, для двох інших – власне, сама деревина. Методи конструювання народних сопілок мали специфічні особливості відповідно до вікових груп – діти-пастушки, підлітки та дорослі пастухи робили їх по-різному.

Дудка з кори (далі ДЗК), або по-місцевому “дудочка”, вважається у поліському середовищі дитячим інструментом, оскільки пастухи вже вміли виготовити її в ранньому дитячому віці (7–8 років), а спосіб вироблення не потребував особливої майстерності та фізичних зусиль. Ці інструменти для багатьох опитаних авторкою інформантів служили простою розвагою при випасанні худоби, а природжені музиканти засвоювали таким чином початкові виконавські навички. Ареал поширення – увесь простір українського Західного Полісся та прилеглі польська і білоруська території [27, с. 265; 12, с. 65].

Для виготовлення ДЗК поліщуки використовували кущові породи дерев: найчастіше вільху, крушину, рідше черемху та вербу. Розпочинали робити інструмент у період інтенсивного руху соку (рання весна і до початку літа) – саме в цей час кора легко відокремлювалася від деревини. Шукали і зрізували чисту від сучків гілку діаметром 15–20 мм, довжиною до 300–400 мм. За допомогою гострого ножа кору надрізували до деревини навколо осі у двох місцях: перший надріз робили на відстані 15–20 см від кінця заготовки, другий – за 0,5 см від першого. Між цими зарубками утворювалося “колечко”, яке після прорізання відразу ж знімали¹ (Іл. 1²).

Наступний і найскладніший етап виготовлення полягав у стягуванні основної частини кори, а оскільки вона служила корпусом інструмента, то повинна була залишитися суцільною та неушкодженою. Перед зняттям кори спочатку зарізули невеличкий півкруглий голосниковий отвір (“оконце”, “очко”, “окошко”), який знаходився за 1,5 см до краю від утвореного “колечка” (Іл. 2³). Згодом усю кору інтенсивно відстукували ручкою ножа або палицею і стягували з місця обережним повертанням.

¹ Цей етап ще інколи називали “збити кільце” (с. Грудки Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.).

² Скриншот з відеозапису виготовлення дудки з кори, зафіксованого у с. Скулин Ковельського р-ну Волинської обл. від Федора Хомовича Урдюка, 1934 р.н. (Відеозапис В. Ярмоли).

³ Там само.

Іл. 1

Іл. 2

Виявляється, цей етап подекуди супроводжувався спеціальними примовляннями, про які досі нічого не було відомо. Зі слів інформантів, кора швидше буде відділятися від деревини, якщо під час відстукування декламувати: *“Грай-грай, дудка, череп'яна прутка, як не будеш грати, будеш прутувати!”*¹ або *“Бийся дудка череп'янка, якщо не будеш битися, то буду тебе сікти, рубати, за пліт викидати”*². Надалі важливо встановити, чи не має це зв'язку з магічними віруваннями і ритуалами поліщуків, зокрема з добре збереженими до нашого часу народними замовляннями.

Наступний етап конструювання – виготовлення з очищеної гілки свистка (“корка”). Для цього, якщо деревина була неоднаковою за діаметром, шукали таку її частину, яка би щільно прилягала до кори. На цій заготовці, довжина якої дорівнювала діаметру трубки, з одного боку робили 2–4 міліметровий поздовжній прямий або косий зріз і вставляли корок у головку трубки зрізаною стороною до голосникового отвору³, легко втискаючи великим пальцем або вбиваючи ручкою ножа. На стику стінок і зрізаного корка утворювалася вдувна щілина (Іл. 3⁴).

¹ Інформацію зап. О. Нагорнюк у с. Люб'язь Любешівського р-ну Волинської обл. від Єлизавети Дмитрівни Круковець, 1936 р.н.

² Інформацію зап. В. Ярмола у с. Велика Глуша Любешівського р-ну Волинської обл. від Миколи Андрійовича Шиглюка, 1932 р.н.

³ Там само.

⁴ Вставлений корок (дудка Володимира Михайловича Демидюка, 1940 р.н. із с. Самари Ратнівського р-ну Волинської обл.) (Фото В. Ярмоли).

Іл. 3

Щодо ігрових отворів, то їх прорізували на заготовці ще до зняття кори або випікали розжареним березовим прутиком чи тонким металічним стрижнем. Кількість отворів на такого типу дудках не була сталою, вона варіювалася від трьох до шести і залежала від музичних уподобань пастушків та від рівня їх виконавської майстерності: *“Хто скільки зробит, мона було декілька отверстій. І пальцями перебірали”*¹.

Дудки, зроблені з кори кущових дерев, були недовговічними і швидко висихали. Матеріал та спосіб виготовлення цього типу дудок дозволяють назвати їх одноразовими, примітивними псевдоінструментами, музичними іграшками, які радше служили розвагою для дітей-пастухів при випасанні худоби, аніж відігравали роль повноцінних музичних інструментів.

Наступні два типи інструментів суттєво відрізнялися від першого сировинним матеріалом – їх виробляли з деревини. Це потребувало від майстрів певних емпіричних знань і професійних умінь. Тому дерев’яні дудки могли виготовити пастухи підліткового або дорослого віку, набуваючи досвід у процесі різноманітної ремісничо-трудової та музично-виконавської діяльності, і в цьому вони виступали хранителями і поширювачами спадкоємних традицій технології конструювання й музичного виконання.

Другий тип дудки (ДК) виготовляли способом розколення деревини. У науковій літературі через це він дістав назву “колянка” [20, с. 118], однак у сільському середовищі отримав універсальні визначення – “дудка” або “свистілка”. Згідно з експеди-

¹ Інформацію зап. В. Ярмола у с. Кортеліси Ратнівського р-ну Волинської обл. від Петра Трохимовича Якущика, 1932 р.н.

ційними записами та на основі доступних джерел встановлено, що ареал масового поширення колянки охоплює тільки територію Камінь-Каширського р-ну Волинської обл., поодинокі випадки її появи зафіксовані в населених пунктах Ратнівського, Маневицького районів Волинської області та Зарічненського району Рівненщини. Немає згадок про такий спосіб виготовлення свисткових інструментів на прилеглих територіях Берестейщини та Підляшшя.

Для створення цього типу інструмента використовували м'які породи кущових та листяних дерев: крушини, черемхи, рідко осики, калини, липи. Найкращим періодом для вироблення ДК, як і для ДЗК – від теплої весни і до початку літа. Перший етап виготовлення полягав у зрізуванні прямої (без сучків) гілки діаметром від 20 до 30 мм¹ і відокремленні від неї кори у вищеприписаний спосіб, щоправда без попереднього вирізання голосникового отвору.

Звільнену від кори гілку відрізали під прямим кутом від неочищеної частини, внаслідок чого утворювалася основа для майбутньої колянки, довжина якої в різних місцевостях коливалася від 300 до 400 мм (Іл. 4²). Наступний крок виготовлення дудки полягав у поздовжньому розколенні очищеної заготовки³ на дві якнайрівніші частини, що потребувало особливої умілості, адже нерідко виходив брак, коли деревина не піддавалася розщепленню під прямим кутом (Іл. 5⁴). Варто наголосити, що спосіб розколення (за структурою деревних волокон), а не розрізання, при подальшому з'єднанні частин забезпечує кращу герметичність і відсутність шпарин.

¹ Очевидно, що товщина гілки впливала на звучання дудки: чим тонший діаметр – тим вищий звук і навпаки.

² Іл. 4 – скріншоти з відеозапису процесу виготовлення ДК. Фіксацію здійснено у с. Неньковичі Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Петра Олександровича Мінька, 1929 р.н. (Архів ПНДЛ).

³ Бувало й так, що заготовку не очищали від кори, а розколювали разом із нею (інформація зап. у с. Краснелівка Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. від Кузьми Васильовича Шиманського, 1937 р.н.).

⁴ Див. опис Іл. 4.

Іл. 4

Іл. 5

Розколені частини з пласкої сторони видовбували, а утворені внаслідок цього напівциліндричні жолоби (“коритця”) ретельно і дбайливо відшліфовували. Товщина стінок впливала на тембральне звучання колянки, тому майстер, вирізаючи жолобки та надаючи їм відповідного розміру, керувався власними музично-естетичними вподобаннями: *“Для звучання – еслі товще починить, то буде громчий голос, еслі тонше буде – то ярчіший голос”*¹.

Черговий етап характеризувався сполученням двох жолобів у форму дудки. Основний метод їх скріплення – натягання попередньо знятої суцільної неушкодженої кори на утворену трубку, що змочувалася у воді задля уникнення мікротріщин. Після цього дудку висушували (2–3 дні), щоб щільно присохла кора. Часто пастухам доводилося зв’язувати частини колянки за допомогою лляних ниток², ізоляційної стрічки [21] або з’єднувати їх обручками, “колечками”³ з кори поза й поміж ігровими отворами.

Подальший процес конструювання пов’язаний із виготовленням “грального” пристрою (голосниковий отвір та “корок”), який суттєво впливав на якість звучання колянки. Від початку трубки на відстані, що дорівнювала її діаметру, ножем надрізувалася скісна заглибина, у глибшій частині якої пропалювали або прорізували прямокутний отвір – він служив голосником (Іл. 7⁴). Матеріалом для вироблення корка була

¹ Інформацію записала І. Клименко від Петра Олександровича Мінька, 1929 р.н. з села Неньковичі Зарічненського р-ну Рівненської обл.

² Інформацію зап. В. Ярмола у с. Красилівка Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. від Кузьми Васильовича Шиманського, 1937 р.н.

³ Інформацію зап. В. Ярмола у с. Острівок Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. від Степана Миколайовича Лесика, 1933 р.н.

⁴ Іл. 7 – скриншоти з відеозапису виготовлення дудки-колянки, зафіксованого у с. Неньковичі Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Петра Олександровича Мінька, 1929 р.н. (Відео з архіву ПНДЛ).

очищена від кори гілка (також мала відповідати внутрішньому діаметру трубки) будь-якої деревини, та найчастіше використовували осику, вільху, вербу. Корки дудки-колянки були двох видів: (1) внутрішній або цілком потаєний – аналог вищеописаного корка для ДЗК, та (2) із зовнішнім виступом. Для виготовлення другого – використовували циліндричну заготовку довжиною близько 40 мм із заздалегідь очищеної гілки. Уздовж корка зрізали приблизно п'яту частину окружності, після чого вставляли його в трубку зрізаною стороною до голосника на глибину 20 мм. В іншій половині корка, що виступала назовні, робили осьовий переріз, площина якого була обернена в протилежну сторону від голосникового отвору (Іл. 8¹).

Іл. 7

Іл. 8

Зовнішній виступ такого типу корка при грі знаходився у ротовій порожнині і, впираючись у зуби, служив додатковим фіксатором. Перед вставлянням корка його пласку сторону, повернуту до голосника, добре відшліфовували задля чистоти і яскравості звуку.

Останній етап виготовлення інструмента полягав у розрахунках розміщення грифних отворів, їх випалюванні й остаточній обробці. Засобами для вимірювання служили палиця, що дорівнювала довжині трубки або нитка чи мотузка, які натягувалися вздовж корпусу. Окрім цих підручних засобів, пастухи зазвичай послуговувалися найдавнішими і найпростішими мірками, використовуючи свої руки – пальці та кулаки. На жаль, більшість інформантів, зокрема дудкарів, вже не пам'ятають і не застосовують у своїй практиці давніх систем мір довжини, як це традиційно прийнято у карпатській сопілковій традиції [25, с. 59]. На досліджуваній території зафіксовано лише два випадки

¹ Див. опис Іл. 7.

назви локальної лінійної міри: корх – ширина кулака з витягнутим у сторону великим пальцем.

Розрахунок грифних отворів колянки розпочинався з вимірювання центральної точки, яка ділила трубку навпіл від середини або від нижнього зрізу голосника і визначала розміщення першого отвору¹ (Лл. 9²). Решта отворів була у нижній половині трубки в такій послідовності: відмітка для останнього отвору позначалася на відстані ширини трьох сполучених пальців (вказівний, середній, безіменний) від нижнього краю трубки (Рис.10³), а подальші розрахунки проводили залежно від усталеної кількості отворів.

Лл. 9

Лл. 10

Якщо їхня кількість непарна (5), наступною в розрахунок була мітка середнього, 3-го отвору, який мав розташовуватися у центрі поміж двома крайніми. Далі, від середньої позначки вправо і вліво відміряють центральні точки до першої і останньої відмітки, які відповідно утворювали місця для 2-го і 4-го ігрових отворів.

При парній кількості отворів (6) також вимірювалася центральна точка між крайніми мітками, але від неї вліво і вправо на відстані одного пальця утворювалися місця для 3-го і 4-го грифного отворів. По-середині, між першим і третім, четвертим і шостим, позначали місця для другого і п'ятого отворів. Відстань між отворами була рівномірною, вона вимірювалася шириною одного пальця і приблизно становила 20 мм: *“Короче, підстраювались отвори так, щоб на пальці*

¹ Такий же спосіб розрахунку першого отвору використовували для гуцульських денцівок [25, с. 59].

² Лл. 9 – скриншоти з відеозапису виготовлення дудки-колянки зафіксованого у с. Неньковичі Зарічненського р-ну Рівненської обл. від Петра Олександровича Мінька, 1929 р.н. (Відео з архіву ПНДЛ).

³ Див. опис Лл. 9.

воно ложилося, щоб один другому не мішав, щоб перебирати”¹. Оскільки пальці в дударів були неоднаковими, то і відстань між ігровими отворами і, відповідно, звукоряди інструментів відрізнялися один від одного.

Грифні отвори колянки пропікалися металевим розжареним у вогні дротиком, але на відміну від дудки з кори навколо кожного отвору ще зарізалися овальні заглибини – “очи” для зручного положення пальців і, “щоб пальці добре прикривали отверстія”². Крім ігрових, за описаним вище способом, пропікали прямокутний отвір у заглибині для голосника. У виготовленні колянок відмінною особливістю є розміщення голосникового та ігрових отворів із ліцевої сторони дудки, що рідко трапляється в інших типах дудок, де голосник прорізається з тильної сторони (Рівненське Полісся).

Спосіб виготовлення третього типу свисткових флейт полягає у викручуванні серцевини “стрижня” з деревини, в результаті чого цей інструмент отримав відповідну назву “викрутка”, “крутка”³. На відміну від колянки, цей тип дудки набув значного поширення на всій території Західного Полісся, зокрема і на Берестейщині [13, с. 65] та Підляшші [32].

Процес виготовлення викрутки вважався найскладнішим. Він потребував від майстра особливих спеціальних вмій та знань, які набувалися з досвідом у повсякденній праці. Для майстрування цього різновиду дудки пастухи використовували хвойну породу дерев, а саме сосну, процес підбору якої був досить нелегким: “...а поки знайдеш, то тожє було варварство з нашої сторони, хвоїнок [дерев] 10 загубиш”⁴. Найкращою вважалася деревина молоді сосни довжиною 3-5 метрів⁵, яка обов’язково повинна рости на високих галявинах, в освітлених, сухих відкритих місцевостях. Рідко

¹ Інформацію зап. О. Олексюк від Леоніда Федоровича Павільчука, 1954 р.н. зі с. Рокита Старовижівського р-ну Волинської обл.

² Інформацію зап. В. Ярмола від Герасима Карповича Хомича, 1944 р.н., уродженця с. Переброди Дубровицького р-ну Рівненської обл.

³ У селах Старовижівського р-ну Волинської обл. його називають зовсім поіншому – “пуглак” [17, с. 26].

⁴ Інформація зап. у с. Вежиця Рокитнівського р-ну Рівненської обл. від Олександра Павловича Чмуневича, 1934 р.н.

⁵ Зафіксовано єдиний випадок, коли дудку викручували ранньою весною з крушини за тією ж технологією, що й із сосни (зап. В. Ярмола у с. Бузаки Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. від Никифора Микитовича Мартинюка, 1929 р.н.).

траплялося належне дерево у лісі, оскільки його серцевина, не отримуючи достатньої кількості сонячного світла, набирала буровато-червоного кольору¹, що було ознакою її непридатності для викручування (швидко ламалася); такий же результат виходив тоді, коли сосна росла близько біля водойми: *“от лес, где вода, то тамеки стрижньовий лес, шо он просто аж смолістий такий – то он не хоче викручваца”*².

Основна пора викручування дудок – рання весна або пізня осінь, адже в цей період серцевина сосни ставала найтвердішою і легко вилучалася із деревини. Знайшовши сосну, майстер вибирав необхідне гладке неушкоджене “поле”, “літовище”, “політку”³, (зазвичай використовували 4–5 річне коло⁴, відраховуючи зверху), яке надрізали, щоб побачити, де знаходиться серцевина. Від діаметру останньої залежала яскравість звуку, тому надавали перевагу політці, стрижень якої вчетверо більший від заболоні⁵ (“оболоні”, “оболонки”, “оболочки”).

Згодом, обравши відповідну політку довжиною 50–70 см, розпочинався етап викручування серцевини у такий спосіб. Умовно розділяли заготовку на шість рівних частин, а від п’ятої, довжиною близько 10 см, зрізали кільця деревини до стрижня, не пошкодивши останнього (Іл. 11⁶). Процес викручування вимагав від майстра значних фізичних зусиль, тому, якщо поряд не було помічника, то стрижень викручувався за допомогою закріплення заготовки у відгалуженій, бічній гілці стовбура сосни⁷, берези, в яку вставляли крайню, шосту частину цієї заготовки і прив’язували до дерева самим гіллям (якщо береза) або якоюсь мотузкою (Іл. 12⁸). Бувало й так, що заготовку встромляли поміж двох близько розміщених дерев [11, с. 129].

¹ Поліські пастухи називали таку серцевину “креж”.

² Інформація зап. у с. Переброди Дубровицького р-ну Рівненської обл. від Герасима Карповича Хомича, 1944 р.н.

³ Частина стовбура від сучка до сучка, що виростає за один рік. За словником Бориса Грінченка – річне коло деревини [18, с. 285].

⁴ У селах Рокитнівського р-ну підбирали парну – 4-ту, 6-ту політку) [15, с. 87].

⁵ Перший від серцевини шар деревини.

⁶ Скриншот з відеозапису виготовлення ДВ. Фіксацію здійснено у с. Переброди Дубровицького р-ну Рівненської обл. від Герасима Карповича Хомича 1944 р.н. (Відеозапис О. Нагорнока).

⁷ Цей спосіб пастухи називали “взяти в клещі”.

⁸ Викручування дудки у с. Оленине Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. від Івана Івановича Приходька, 1938 р.н. (Фото В. Ярмоли).

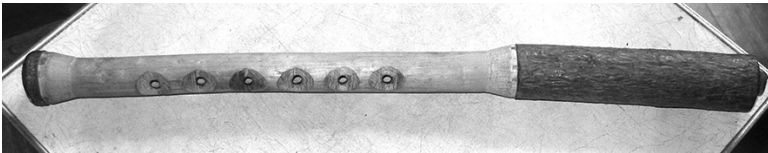
Іл. 11

Іл. 12

Більшу частину заготовки, довжиною біля п'яти корхів (ширина кулака), але не менше трьох корхів і двох пальців, розпочинали поволі обертати за годинниковою стрілкою до повного прокручування стрижня. Якщо він ламався, то виготовити інструмент вже не вдавалося і все починалося заново. Утворену заготовку, довжина якої коливалася від 30 до 40 см, могли висушувати у теплом місці¹ – щоб не розкололася в подальшій обробці, хоча більшість майстрів використовували сиру деревину.

Витягнувши викручену серцевину з заготовки, з неї зрізали верхні шари до заболоні і шліфували склом або ножем, унаслідок чого поверхня трубки набувала гладкої, рівномірної форми. Хоча виявлені випадки неповного оббирання кори², коли кільця зрізалися лише в тій частині, де розміщувалися грифні отвори, у результаті чого на трубці утворювався невеличкий розтруб (Іл. 13³).

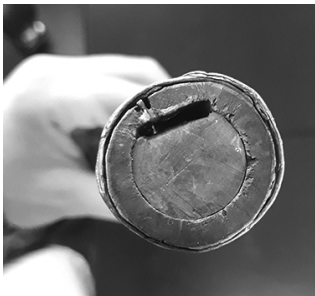
Іл. 13

¹ Інформацію зап. В. Ярмола у с. Мульчиці Володимирецького р-ну Рівненської обл. від Олександра Якимовича Калинки, 1942 р.н.

² Вважали, що кора захищає дудку від розколу [32].

³ Дудка Адама Григоровича Ляховича, 1934 р.н. із с. Лугове Дубровицького р-ну Рівненської обл. (Фото О. Нагорнюка).

Черговий етап характеризувався виготовленням і вставлянням свистка-корка, який, як і в попередньому типі дудки, цілковито поміщався у середину ширшої (“товщик”) сторони трубки (Іл. 14¹) або ж також мав зовнішній виступ (Іл. 15²).

Іл. 14

Іл. 15

Деревиною для виготовлення корка зазвичай слугувала деревина молоді вільхи, крушини³, яка перед обробкою підлягала сушінню (тиждень у теплому місці), щоб збільшити термін його придатності. Якщо соснова серцевина після викручування залишалася неушкодженою, то її також використовували для вироблення корка, але здебільшого: “...як-не-як, вона ж, як крутили, то вона нарушана, скручена і вже там може воздух проходить по йой, да й світ уже получаца шипетиме”⁴. Свистки виготовляли за аналогією до колянкових, та все ж таки вони мали певну відмінність, яка полягала в утворенні обов’язкових поздовжніх трьох або чотирьох надрізів на округлих краях нижньої частини корка, що вставлявся у трубку (Іл. 16⁵).

¹ Внутрішній свисток (дудка-викрутка Герасима Карповича Хомича, 1944 р.н. із с. Переброди Дубровицького р-ну Рівненської обл.). (Фото В. Ярмоли).

² Зовнішній свисток (дудка-викрутка Івана Івановича Приходька, 1938 р.н. із с. Оленине Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.). (Фото В. Ярмоли).

³ Якщо ж дудку викручували з крушини, то корок виготовляли з серцевини тієї ж деревини, попередньо опаривши в окропі, щоб потім не деформувалася під дією вологи (с. Бузакі Камінь-Каширського р-ну).

⁴ Інформацію зап. В. Ярмола від Герасима Хомича, 1944 р.н., уродженця с. Переброди Дубровицького р-ну Рівненської обл.

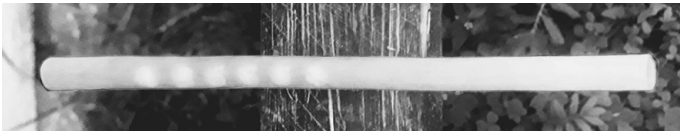
⁵ Скриншот із відеозапису виготовлення ДВ. Фіксацію здійснено у с. Галузія Маневицького р-ну Волинської обл. від Івана Кульчицького, 1925 р.н. (Відео-запис з архіву ПНДЛ).

Іл. 16

Поміж надрізами й основою корка забивали клиночки в результаті чого утворювалися пластинки, які вібрували під час утворення повітряного потоку. Поряд із діаметром і довжиною трубки, це була найважливіша деталь, від якої залежала якість звучання дудки. Внаслідок швидкого висихання деревини, корок не був постійною конструктивною деталлю дудки і дуже часто замінювався.

Згодом від краю товщої сторони трубки робився надріз для голосникового отвору. Відстань до нього, як і в колянки, дорівнювала внутрішньому діаметру трубки.

Іл. 17

За аналогією до дудки-колянки, ігрові отвори розміщувалися у попередньо надрізаних неглибоких жолобках (Рис. 17¹) і випалювалися розпеченим у вогні металевим прутиком, швайкою або березовою гілкою², а от розрахунок їх положення мав певні відмінності. У викрутці надріз для першого отвору утворювався внаслідок позначення центральної точки, яка ділила трубку на дві рівні частини, але не від ребра нижнього зрізу голосникового отвору, як це визначалося у колянці, а від верхнього краю дудки³. Мітка для останнього ігрово-

¹ Заглибини для майбутніх отворів (дудка-викрутка Миколи Павловича Кавальця, 1945 р.н. із с. Старе Село Рокитнівського р-ну Рівненської обл.). (Фото Юрія Рибак).

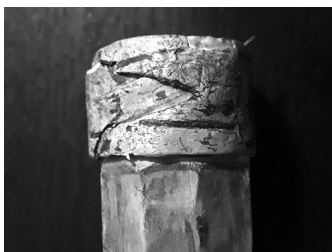
² *“Береза, вона троха крепчейша, больше жарину дає”* – говорить дудар Г. Хомич, 1944 р.н. із с. Переброди Дубровицького р-ну Рівненської обл.

³ Варто зазначити, що такі типи розрахунків першого грифного отвору характерні для гуцульських сопілкових інструментів: перший – для денцівки, другий – для фоярки.

го отвору, як і в ДК, знаходилася на ширині трьох пальців¹ від нижнього краю. Віддаль між кожним із шести отворів мала бути рівномірною і визначалася шириною одного пальця.

Існував ще один тип розрахунку, згідно з яким спочатку позначали останній ігровий отвір, розміщений на відстані чотирьох пальців від нижнього краю трубки, а вже потім довжину від цієї позначки і до верхнього кінця ділили порівну, де і належало бути першому грифному отвору. Розташування інших отворів, знову ж залежно від їх кількості, розраховували за аналогією до колянки. Такі істотні відмінності в розрахунках суттєво впливали на утворення діатонічних звукорядів майбутніх дудок, але ця тема потребує свого окремого дослідження.

Задля уникнення розколу деревини навколо осі корка і під ним обов'язково натягували два “хомутики”, “наперстки”, “обручки”², які виготовляли з верхнього шару кори берези – берести. Вирізалися смужка кори, ширина якої відповідала довжині трубки від верхнього краю до початку голосникового отвору, довжина – на 3 см довша від діаметра “товщика”. По середині однієї із сторін смужки, на відстані 1 см від краю, робили поперечний надріз (0,7 см), від якого у стороню довшої частини кори вирізали отвір у формі продовгастого трикутника, куди вставляли попередньо звужену іншу сторону берестяної смужки, таким чином утворюючи хомут. Останній накладався на кінець дудки і протягувався до її трохи ширшого початку, де щільно прилягав до стінок, утворивши своєрідний замок (Іл. 18³).

Іл. 18

¹ Відстань у кількості пальців (три-чотири) коригувалася залежно від довжини трубки.

² У с. Старе Село Рокитнівського р-ну до вищевказаних двох “хомутиків” додавали ще п'ять, які розміщувалися поміж отворами [15, 87].

³ Берестяний “хомутик” (ДВ Герасима Хомича, 1944 р.н. із с. Переброди Дубровицького р-ну Рівненської обл.). (Фото В. Яромили).

Завершувався процес виготовлення викрутки обробкою її поверхні. Зазвичай склом, пізніше тонким наждачним папером відшліфовували зовнішню сторону трубки, в результаті чого інструмент набував гладкої форми.

Бувало й так, що дудки ограновували. Зрізування восьми граней відбувалося у такий спосіб: спочатку з обидвох боків від ліцевої і тильної сторін дудки робили суцільні поздовжні зрізи шириною 1-1,2 см¹, після чого те ж повторювали на ліцевій (не зачіпаючи тільки частини розміщення грифних отворів) та тильній сторонах. Наступними зрізували утворені чотири зовнішні канти і таким чином утворювали вісім граней. Інколи поліські дударі вдавалися до декоративного оздоблювання деревини, вирізаючи впоперек осі кільця, а між ними різні геометричні фігури або хрестики.

На відміну від колянки, за умов дбайливої експлуатації і зберігання, дудка-викрутка могла служити багато років: *“Вона могла жити всю жизнь, пока сам живеш, якщо її зробити і берегти”*². Перед використанням корок або ж увесь інструмент замочували у воді на одну-дві години, щоб піддатлива до швидкого всихання деревина свистка могла набухнути і тісно прилягти до стінок дудки, не залишаючи щілин, які погано впливали на якість звучання.

Щодо кількості ігрових отворів на поліських дудках-викрутках, то їхнє число варіювалося від чотирьох до восьми. На території Західного Полісся найбільшого розповсюдження набули інструменти з шістьма грифними отворами, які розміщувалися тільки з ліцевої сторони дудки (Іл. 19³). Також існували дудки з сімома отворами, які мали два типи розміщення: перший – 6 з ліцевої сторони, 7-ий внизу з тильної; другий – усі 7 з ліцевої сторони (Іл. 20⁴). Варто зазначити, що сьомий отвір не використовувався при грі, а, за словами інформантів, робився для кращого звуковидобування: *“Ні. Не закривається вона. Вона хоріш виграс. Отут робиться на халастую. Унизу сюда. ...попропікав, сім дирок робив,*

¹ Ширина коливалася залежно від діаметру дудки.

² Інформацію зап. В. Ярмола у с. Самари Ратнівського р-ну Волинської обл. від Володимира Михайловича Демедюка, 1940 р.н.

³ Дудка-викрутка Герасима Хомича, 1944 р.н. із с. Переброди Дубровицького р-ну Рівненської обл. (Фото В. Ярмоли).

⁴ Дудка (пластмасова) Володимира Михайловича Демедюка, 1940 р.н. із с. Самари Ратнівського р-ну Волинської обл. (Фото В. Ярмоли).

а сюда восемь от тут [голосниковый отвір]”¹. Ареал поширення семиотворних дудок обмежується північною частиною Ратнівського р-ну, прилеглою до Білорусі, де вони також побутують [13, с. 64]. Окрім вищезазначених, неодноразово виготовлялися дудки з п'ятьма отворами (Іл. 21²), рідше з чотирма (Іл. 22³). Вироблення певної кількості отворів інколи залежало від довжини заготовки майбутньої дудки: якщо вона була коротка, то відповідно замість усталених шести отворів могли зробити тільки п'ять або чотири: “...я робив по п'ять, є й по шість, ...ничим они не відрізняються, ...можна ту саму музику грать”⁴

Рис. 19

Рис. 20

Іл. 21

Іл. 22

¹ Інформацію зап. В. Ярмола у с. Залюття Ратнівського р-ну Волинської обл. від Трохима Івановича Ляха, 1927 р.н.

² Дудка-колянка Петра Митрофановича Шеремети із с. Іваномисль Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. (Фото О. Ошуркевича).

³ Дудка-викругка Івана Івановича Приходька, 1938 р.н. із с. Оленине Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. (Фото В. Ярмоли).

⁴ Інформацію зап. І. Клименко у с. Неньковичі Зарічненського району Рівненської обл. від Петра Олександровича Мінька.

На поч. ХХІ ст. матеріалом для виготовлення дудок почала слугувати не тільки деревина, а й різноманітні металеві та пластмасові трубки, які застосовувалися у хатньому господарстві. Ігрові отвори робили свердлом, враховуючи традиційний розрахунок їх розміщення, а свисток і далі готували з деревини.

На основі вище викладеного матеріалу можна висновувати, що виготовлення традиційних поліських дудок вимагає від майстра сукупності емпіричних ремісничо-художніх знань і вмінь, скерованих на відтворення музичних інструментів, враховуючи усі локальні конструктивні особливості. Дотримання технологічних норм підбору деревини, врахування акустичних вимог (довжина трубки, розмір і форма звукового пристрою, розрахунок грифних отворів) дають можливість витворити музичний інструмент (дудка з кори, викрутка, колянка), який ставав невід'ємною частиною пастушої культури поліщуків.

Список використаних джерел

1. Архів Етнокультурного центру Рівненського міського Палацу дітей та молоді.
2. Архів лабораторії музичної етнографії Рівненського державного гуманітарного університету.
3. Архів Проблемної науково-дослідної лабораторії музичної етнології Львівської національної музичної академії ім. М. В. Лисенка.
4. Архів Проблемної науково-дослідної лабораторії по вивченню і пропаганді народної музичної творчості Національної музичної академії України ім. П. Чайковського.
5. Белоруская народная инструментальная музыка / Фоназаписы, натация, рэд. і сістэматызацыя найгрышаў, уступ. арт. і навук. камент. І. Дз. Назінай. Мінск: Навука і техника, 1989. 655 с.
6. Булик Зиновій, Дем'ян Григорій. Народні музичні інструменти // Бойківщина: Історико-етнографічне дослідження. Київ: Наукова думка, 1983. С. 265–269.
7. Горнбостель Эрих, Закс Курт. Систематика музыкальных инструментов // Народные музыкальные инструменты и инструментальная музыка : сб. ст. и материалов : в 2-х ч. Москва, 1987. Ч. 1. С. 229–260.
8. Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. Київ : Наукова думка, 1967. 240 с.
9. Кучінко Михайло. Нариси стародавньої і середньовічної історії Волині (від палеоліту до сер. ХІV ст.) : навч. посібник. Луцьк : Надстир'я, 1994. 208 с.
10. Лысенко-Днистровский Михаил, Назина Инна, Шевчук Степан. Народные музыкальные инструменты // Общественный семейный быт и духо-

- вая культура населення Полесья. Минск: Наука и техника, 1987. С. 350–360.
11. *Лысенко-Дністровський Михайл*. Старинные народные музыкальные инструменты // Советская этнография. Москва: Наука, 1981. Вып. 3. С. 124–129.
 12. Мацієвський І. Музичні інструменти гуцулів. Київ, 2012. 464 с.
 13. *Назина Інна*. Белорусские народные музыкальные инструменты: Самозвучающие, ударные, духовые. Минск: Наука и техника, 1979. 144 с.
 14. Музичний фольклор з Полісся у записах Ф. Колесси та К. Мошинського. Київ, 1995. 432 с.
 15. Народна музика північної Рокитнівщини (за матеріалами експедиції 2001 р.) / Упор. Рибак Ю., Гапон Л. Львів: Сполом, 2002. 108 с.
 16. Народна музика Рівненського Полісся у записах Віктора Ковальчука / заг. ред. Ю. Рибак. Рівне: Дятлик М., 2018. 316 с. + XXXII с.
 17. *Олексюк Ольга*. Традиційна інструментальна культура Старовижівщини (територія – органологія – виконавство – репертуар): дипломна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня „магістр” / [наук. кер. – В. Ярмола]. Рівне, 2018. 147 с.
 18. *Охріменко Григорій*. Населення Волині в праісторичні часи : розвиток матеріальної та духовної культури. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. 252 с.
 19. Словарь української мови / Упор.з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х томах. Київ: Академія наук Української РСР, 1958. Т. 3. 506 с.
 20. *Хай Михайло*. Музично-інструментальна культура українців (Фольклорна традиція). Київ–Дрогобич, 2007. 543 с.
 21. *Хай Михайло*. Традиційний музичний інструментарій та інструментальна музика Полісся // Зелений Шум Полісся: Традиційна культура поліського краю. CD. Київ: Арт Екзистенція, УЕЛФ. Арт Велес, 2002. 27 с.
 22. *Хай Михайло*. Українська інструментальна музика усної традиції. Київ–Дрогобич: Коло, 2011. 467 с.
 23. *Хоткевич Гнат*. Музичні інструменти українського народу. Харків, 2002. 229 с.
 24. *Шухевич Володимир*. Гуцульщина. Ч. 3. Львів, 1902. 270 с.
 25. *Яремко Богдан*. Роль виконавства у формуванні музичної традиції (на матеріалі української сопілкової музики Прикарпаття): дис... кандидата мистецтвознавства : 17.00.03. Київ, 1994. 195 с.
 26. *Ярмола Вікторія*. Інструментальна музика Полісся і Волині у фольклористичному доробку Олекси Ошуркевича // Етномузика. Ч. 10. 2014. С. 108–116
 27. Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce. T. 2. Warszawa, 1907. 383 s.
 28. *Kondracki Michał*. Muzyka Huculszczyzny // Muzyka Polska, 1935, №7. S.186–244.

29. *Mierczyński Stanisław*. Muzyka Huculszczyzny / przygotował do druku z rękopisu, skomentował i wstępem opatrzył J. Stęszewski. Kraków: PWM, 1965. 200 s.
30. *Moszyński Kazimierz*. Polesie Wschodnie. Materiały etnograficzne z wschodniej części b. powiatu mozyrskiego oraz z powiatu rzeczycykiego. Warszawa, 1928. 328 s.
31. *Moszyński Kazimierz*. Kultura ludowa Słowian. Warszawa, 1968. T. 2. Cz. 2. 1024 s.
32. *Adam Chętnik*. Dudka <http://kurpie.info.pl/dudka/> (Дата звернення: 04.09.2018)

REFERENCES

1. Arkhiv Etnokulturnoho tsentru, *Arkhiv Etnokulturnoho tsentru Rivnenskoho Palatsu ditei ta molodi* [Archive of the Ethnocultural Center of the Rivne Palace of Children and Youth].
2. Arkhiv laboratorii muzychnoi etnografii, *Arkhiv laboratorii muzychnoi etnografii Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu*, [Archive of the laboratory of musical ethnography of Rivne State Humanitarian University].
3. Arkhiv Problemnoi naukovo-doslidnoi laboratorii, *Arkhiv Problemnoi naukovo-doslidnoi laboratorii muzychnoi etnologii Lvivskoi natsionalnoi muzychnoi akademii im. M. V. Lysenka* [Archive of the Research Scientific Laboratory of Music Ethnology of the Mykola Lysenko Lviv National Music Academy].
4. Arkhiv Problemnoi naukovo-doslidnoi laboratorii, *Arkhiv Problemnoi naukovo-doslidnoi laboratorii po vyvchenniu i propahandi narodnoi muzychnoi tvorchosti Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy im. P. Chaikovskoho* [Archive of the Research Scientific Laboratory of Music Ethnology of the Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music].
5. Nazina, I. (1989), *Beloruskaya narodnaya instrumentalnaia muzyka* [Belarusian folk instrumental music], Minsk, 655 p., (in Belorussian).
6. Bulyk, Z, Demyan H. (1983) “Folk musical instruments”, *Boikivshchyna: Istoryko-etnografichne doslidzhennya* [Boykivshchyna: Historical and ethnographic research], Kyiv, pp. 265–269, (in Ukrainian).
7. Hornbostel, E., Zaks, K. (1987), “Systematics of musical instruments”, *Narodnyye muzykalnyye instrumenty i instrumentalnaya muzyka* [Folk musical instruments and instrumental music] Moskva, Part 1, pp. 229–260, (in Russian).
8. Humeniuk, A. (1967), *Ukrainski narodni muzychni instrumenty* [Ukrainian folk musical instruments], Kyiv, 1967. 240 p. (in Ukrainian).
9. Kuchinko, M. (1994), *Narysy starodavnyoyi i serednyovichnoyi istoriyi Volyni (vid paleolitu do ser. XIV st.)* [Essays on the ancient and medieval

- history of Volhynia (from the Paleolithic to the middle of XIV century)], Luts'k, 208 p.
10. Lysenko-Dnistrovskyy, M., Nazina, I., Shevchuk, S. (1987), "Folk musical instruments", *Obshchestvennyy semeynyy byt i dukhovnaya kultura naseleleniya Polesia* [Public family life and spiritual culture of the population of Polesie], Minsk, pp. 350–360, (in Belorussian).
 11. Lysenko-Dnistrovskyy, M. (1981), "Old-time folk musical instruments", *Sovetskaya etnografiya* [Soviet ethnography], Moskva, Vyp. 3, pp. 124–129, (in Russian).
 12. Matsiyevskyy, I. (2012), *Muzychni instrumenty hutsuliv* [Music instruments of Hutsuls], Kyiv, 464 p., (in Ukrainian).
 13. Nazyna, I. (1979) Belorusskie narodnyye muzykalnyye instrumenty: Samozvuchashchye, udarnyye, dukhovyye [Belarusian folk musical instruments: self-sounding, percussion, wind], Minsk, 144 p., (in Belorussian).
 14. Kolessa, F., Moshynskiy, K. (1995), *Muzychnyi folklor z Polissia u zapyssakh F.Kolessy ta K.Moshynskoho* [Musical folklore from Polissa recorded by F. Kolessa and K. Moshynskiy], (in Ukrainian).
 15. Rybak, Y., Hapon, L. (2002), *Narodna muzyka pivnichnoyi Rokytnivshchyny (za materialamy ekspedytsiyi 2001 r.)* [Folk music of the North Rokytivshchyna (according to expedition 2001)], Lviv, 108 p., (in Ukrainian).
 16. Rybak, Y. (2018), *Narodna muzyka Rivnenskoho Polissia u zapysakh Viktora Kovalchuka* [Folk music of Rivne's Polissya in the records of Viktor Kovalchuk], Rivne, 316 p., (in Ukrainian).
 17. Oleksyuk, O. (2018), Tradytsiyina instrumentalna kultura Starovyzhivshchyny (terytoriya – orhanolohiya – vykonavstvo – repertuar) [Traditional instrumental culture of Stara Vyzhva region: territory – organology – performing – repertoire], 147 p., (in Ukrainian).
 18. Okhrimenko, H. (2004), *Naseleennya Volyni v praistorychni chasy: rozvytok materialnoyi ta dukhovnoyi kultury* [The population of Volyn in prehistoric times: the development of material and spiritual culture], Luts'k, 252 p., (in Ukrainian).
 19. Hrinchenko, B. (1958), *Slovar ukrainskoyi movy* [Dictionary of the Ukrainian language], Kyiv, T. 3, 506 p., (in Ukrainian).
 20. Khai, M. (2007), *Muzychno-instrumentalna kultura ukraintsev (Folklorna tradytsiya)* [Musical-instrumental culture of Ukrainians (Folklore tradition)], Kyiv–Drohobych, 543 s. (in Ukrainian).
 21. Khai, M. (2002), "Traditional musical instruments and instrumental music of Polissya", *Zelenyi Shum Polissia: Tradytsiyina kultura poliskoho kraiu* [Green Noise of Woodland: Traditional culture of Polissya region], CD, Kyiv, 27 p., (in Ukrainian).
 22. Khai, M. (2011), *Ukrainska instrumentalna muzyka usnoi tradytsiyi* [Ukrainian instrumental music of oral tradition], Kyiv–Drohobych, 467 p., (in Ukrainian).

23. Khotkevych, H. (2002), *Muzychni instrumenty ukrainskoho narodu* [Musical instruments of the Ukrainian people], Kharkiv, 229 p., (in Ukrainian).
24. Shukhevych, V. (1902), *Hutsulshchyna* [Hutsul Land], Part 3, Lviv, 270 p., (in Ukrainian).
25. Yaremko, B. (1994), *Rol vykonavstva u formuvanni muzychnoi tradytsii (na materialy ukrayinskoj sopilkovoyi muzyky Prykarpattya)* [The role of performing in the formation of the musical tradition (based on the material of the Ukrainian polyphonic music of the Carpathian region)], Kyiv, 195 p., (in Ukrainian).
26. Yarmola, V. (2014), *Instrumentalna muzyka Polissia i Volyni u folklorystychnomu dorobku Oleksy Oshurkevycha* [Oleksa Oshurkevych's Folklore Research of Instrumental Music of Polissia and Volyn], *Ethnomusic*, Iss. 10, pp. 108–116, (in Ukrainian).
27. Budownictwo drzewne i wyroby z drzewa w dawnej Polsce, (1907) [Wood construction and wood products in old Poland], Vol. 2, Warszawa, 383 p., (in Poland).
28. Kondracki, M. (1935), “Music of Huculs”, *Muzyka Polska* [Polish Music], Warszawa, Vol. 7, pp.186–244, (in Poland).
29. Mierczyński, S. (1965), *Muzyka Huculszczyzny* [Music of Huculs], Kraków, 200 p., (in Poland).
30. Moszyński, K. (1928), *Polesie Wschodnie. Materiały etnograficzne z wschodniej części b. powiatu mozyrskiego oraz z powiatu rzeczyckiego* [Eastern Polesie. Ethnographic materials from the eastern part of the former Mozyrian county and from the Rzeczycki county], Warszawa, 328 p., (in Poland).
31. Moszyński, K. (1968), *Kultura ludowa Słowian* [Folk culture of the Slavs], Warszawa, T. 2. Cz. 2. 1024 p., (in Poland).
32. Adam Chętnik (2013), *Dudka* [Pipe], available at <http://kurpie.info.pl/dudka/> (access date 03.09.2018).

Victoriya Jarmola, ethnomusicologist, PhD, junior researcher at the Research Scientific Laboratory of Music Ethnology of the Mykola Lysenko Lviv National Music Academy (Lviv), vita_jarmola@ukr.net, +38 (068) 025 81 55.

Ergology of Western Polissian folk reed pipes

In the publication, a technological system of traditional whistling reed pipes produced by folk artists, widespread in Western Polissia, is revealed for the first time in a step-by-step process. The proposed exploration is based on its expeditionary records and material collected by various folklorists and employees of Kyiv and Lviv research institutions, as well as some literary sources.

The existence of three types of nozzle instruments, the names of which correspond to the methods of their production: a pipe made from bark, a *vykrutka* and *kolianka* are established.

Western Polissian folk reed pipes belong to the type of longitudinal whistle flutes with an internal cleft formed by the insertion of the whistling device at the upper end of the tube, and with holes placed on the front, sometimes on the back of the instrument. Whistle airphones have specific production features, according to the age group of masters: shepherd children, teens and adults.

The easiest to manufacture among the discovered pipe instruments are ones made of bark, which had been previously removed from the branches of bush trees. In the process of removing the bark shepherds told special spells, which were recorded by the author on the researched area. The following two types of tools were made of wood: a *kolianka* in the form of a longitudinal splitting of the branch into two equal parts, a *vykrutka* - a screwing out the core of pine wood, which required a masters knowledge of certain empirical and professional skills.

The folk pipe instruments played the role of a musical instrument, which corresponded to the individual artistic and aesthetic test of the flute maker and served as an integral part of the Polissian shepherd's everyday life

Key words: musical instruments, fipple flutes, technology of manufacture, wood, Western Polissya.

Стаття надійшла до редколегії 4.09.2018 р.